

Qabul qilindi: 16.06.2025

Chop etildi: 31.07.2025

UDK: 801.82:81.305

MATNAZAR ABDULHAKIMNING “KO‘CHKI” DOSTONI XUSUSIDA BA’ZI MULOHAZALAR

*Rahimova Bekposhsha Bahodirovna, Abu Rayhon
Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti O‘zbek tili va
adabiyoti” kafedrasi dotsenti, filologiya fanlari nomzodi*

SOME REMARKS ON MATNAZAR ABDULHAKIM'S EPISTLE “KO‘CHKI”

*Rahimova Bekposhsha Bahodirovna, Associate Professor of the
Department of Uzbek Language and Literature, Urgench State
University named after Abu Rayhon Beruni, Candidate of
Philological Sciences*

НЕКОТОРЫЕ ЗАМЕЧАНИЯ ПО ПОСЛАНИЮ МАТНАЗАР АБДУЛХАКИМА «КОЧКИ»

*Рахимова Бекпошша Баходировна, доцент кафедры
узбекского языка и литературы Ургенчского
государственного университета имени Абу Райхана Беруни,
кандидат филологических наук*

bekposhsharahimova726@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-2079-6088>

Annotatsiya: Ushbu maqolada o‘zbek adabiyotining yorqin vakili Matnazar Abdulhakim ijodi xususida, uning “Ko‘chki” dostoni borasida fikrlar bayon qilinadi. Ijodkorning inson taqdiri, umr mohiyati haqidagi falsafiy qarashlari dostonidagi sakkizliklar va aforizmlar misolida tahlilga tortiladi.

Kalit so‘zlar: ijodkor uslubi, lirika, doston badiiyati, adabiy xilma-xillik, aforizm, sakkizlik.

Abstract: This article presents thoughts on the work of Matnazar Abdulhakim, a prominent representative of Uzbek literature, and his epic poem "Kochki". The creator's philosophical views on human destiny and the essence of life are analyzed using the examples of stanzas and aphorisms in the epic.

Keywords: creative style, lyrics, epic art, literary diversity, aphorism, eight.

Аннотация: В статье изложены размышления о творчестве видного представителя узбекской литературы Матназара Абдулхакима и его эпической поэме “Кочки”. На примере строф и афоризмов эпоса анализируются философские взгляды создателя на судьбу человека и сущность жизни.

Ключевые слова: творческий стиль, лирика, эпическое искусство, литературное многообразие, афоризм, восьмерка.

Kirish. Milliy she’riyatimizda shunday iste’dod egalari borki, ularning adabiy xazinasi yillar o‘tgani sayin o‘z qiymatining naqadar yuksak ekanligini tobora yorqinroq namoyon qilaveradi. Ana shunday iste’dod ganjiga to‘la shoirlardan biri Matnazar Abdulhakimdir. Shoirning o‘tgan asrning 80-yillarida nashr qilingan “Tiniq tonglar” (1982) va “Fasllar qo‘shig‘i” (1984) kabi ilk she’riy to‘plamlari Matnazar Abdulhakim iste’dodi yuksalishining boshlanishi bo‘lib, uning ijodiy hayoti va adabiyotdagi o‘rnini mustahkamlashda muhim rol o‘ynadi. Ushbu to‘plamlar, shoirning

shaxsiy va ijtimoiy qarashlarini o‘zida aks ettirgan, ularning tarkibida nafaqat tabiiy go‘zallik va insonning ruhiy dunyosiga doir tasavvurlar mavjud, balki zamon va zamondoshlarning ko‘ngil holatlari ham yoritilgan.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Matnazar Abdulhakim she’riyati ko‘plab adabiyotshunoslar tomonidan tadqiq qilingan va bu boradagi ishlar haligacha davom qilmoqda. Adabiyotshunos olim, professor H. Abdullayev shoirning lirikasiga yuqori baho bergan. Abdullayevning ta’kidlashicha, “Matnazar

Abdulkhakim hozirgi dostonchiligimizni yangi mazmun va shakl jihatdan boyitdi. Uning “Ko‘chki” va “Javzo arafasi” asarlari shu janrning falsafiy-ruhiy olamda kashf etilgan namunalaridir. Ularni hayot falsafasining, shoirning badiiy va intellektual qarashlarining tarovatli ifodasi deb atash mumkin” [4. H.Abdullayev. B.65-68].

Ushbu fikr, shuningdek, shoirning she‘riyatida falsafiy mushohadakorlik va ramziy-majoziy tasvirlarning uyg‘unligi asosiy o‘rin tutishini ko‘rsatadi. Shoirning asarlarida insonning o‘z falsafasini anglash va dunyoni teran tushunish orqali buyuklikka erishish masalalari muhim ahamiyatga ega. Shoirning lirikasida oddiy tabiiy hodisalar zahirida ulkan haqiqatlar kashf etiladi. Shoirning lirik qahramoni, o‘zligini anglab, dunyo sirlarini tushunishga intiladi. O‘zining falsafiy idrokini rivojlantirib, u barcha o‘tkinchi narsalar orasida inson qalbining ilohiy ne‘mat sifatida mujassamlanganligini anglaydi. Ushbu anglash, shuningdek, dunyoning mohiyatini va uning ruhi bilan bog‘liq aloqalarni to‘g‘ri tushunishga olib keladi. Shoir qalbidan chiqayotgan ulkan tuyg‘ular, haqiqatni butunlikda ifodalashga imkon yaratadi va bu, o‘z navbatida, ijodkorning badiiy dunyosini shakllantiradi.

Natijalar. Matnazar Abdulkhakimning she‘riyati, ayniqsa, uning asarlaridagi falsafiy-intellektual, ta‘limiy-axloqiy, va ijtimoiy-estetik muammolarni yoritishda alohida o‘rin tutadi. Shoirning “Ko‘chki” dostoni Abu Mansur as-Saolibiyning “Yatimat ad-dahr” asari ohanglarida bitilgan hamda bu asar falsafiy-intellektual va axloqiy-ta‘limiy mavzularda yozilgan go‘zal asar sifatida tanilgan. Abu Mansur as-Saolibiyning “Yatimat ad-dahr” asari o‘zining mazmuni va adabiy yuksakligi bilan muallifning nomini dunyoga tanitgan asar hisoblanadi. Ushbu asarda Saolibiyy (961-1038) o‘z davrining yirik adabiyotshunosi, tarixchisi va tilshunosi sifatida, Movarounnahr, Xuroson, Arabiston va Ispaniya kabi hududlarda bo‘lib, ko‘plab bilimlarni to‘plagan. U 992-yilda Buxoroga kelib, keyinroq Xorazmga boradi va Xorazmshoh Abul Abbos Ma‘munga xizmat qilgan. As-Saolibiyning “Yatimat ad-dahr” asari 994-1000-yillarda yozilgan bo‘lib, 1011-1017-yillarda qayta ishlanib, Xorazmshoh Ma‘munga taqdim etilgan. Mazkur asar, arab adabiyotining eng muhim manbalaridan biri hisoblanadi. U asosan 10-asr va 11-asr

boshlarida Movarounnahr, Xuroson va Xorazmda yashagan arab shoirlari va ularning ijodi haqida bebaho ma‘lumotlarni o‘z ichiga oladi. Asar tazkira shaklida yozilgan bo‘lib, unda 40 bobdan iborat bo‘lib, har bir bobda o‘sha davrning muhim shoirlari va ularning asarlari haqida tafsilotli ma‘lumotlar keltirilgan. “Tatimmat al-Yatima” (“Yagona durdonaga qo‘shimcha”) asarida esa “Yatimat ad-dahr”ga kirmay qolgan yoki keyinchalik tanilgan yana 209 shoir haqida ma‘lumot berilgan. Saolibiyning bu asari X va XI asr birinchi yarmida Movarounnahr va Xurosonda yashab ijod etgan ko‘plab arabiynavis shoirlar hayoti va ijodi haqida bebaho manba hisoblanadi. Asarda ular haqidagi qimmatli tarixiy ma‘lumotlar va ularning she‘riy va nasriy asarlarini o‘rganishda yagona manba sifatida qaraladi.

Matnazar Abdulkhakim o‘zining “Ko‘chki” dostonini yozishda, aynan Saolibiyning “Yatimat ad-dahr” asaridan ilhomlangan. Shoir ushbu asar orqali hayot va umr mazmuni haqidagi go‘zal qissalar va tarixdan qoldirgan durdonalar bilan bog‘liq falsafiy mavzularni yoritishga intilgan. Bu asar Matnazar Abdulkhakimning hayot haqidagi donishmandlik va falsafiy qarashlarini shakllantirgan asosiy manba bo‘lib xizmat qilgan. “Ko‘chki” dostonini yaratishda, shoir Saolibiyning asaridagi ohanglarni va fikrlarni turkum shaklida o‘z she‘riyatida aks ettirgan.

Muhokama. Matnazar Abdulkhakim ijodini muhokama qilar ekanmiz, uning ijodida “Ko‘chki” dostonini hayot qadri falsafasining badiiy in‘ikosi deb atash mumkin. Ushbu asar, o‘zining 81 ta sakkizlik bo‘limi bilan, turli mavzularni umuminsoniy g‘oyalarning turli qirralarini badiiy-intellektual mezonlar asosida yoritishga qaratadi. Har bir sakkizlikda insonning o‘zligini anglash, hayotning ma‘nosi, axloqiy qadriyatlar va inson ruhining falsafiy jihatlari so‘zga olinadi. Shoir bu asar orqali o‘z fikrlarini va qarashlarini juda chuqur va izchil tarzda taqdim etadi. Dostonning muqaddima qismida shoir Saolibiyyga bo‘lgan chuqur hurmatini ifodalagan holda, unga murojaat qiladi va uni o‘zining ilhom manbayi deb biladi. Shoirning o‘zida yuzaga kelgan hayotiy savollar va ruhiy izlanishlar, Saolibiyning asarlarini o‘qish orqali javob topganligini ifodalaydi. Muqaddimadagi she‘r satrlari shoirning Saolibiyyga bo‘lgan chuqur hurmatini va uning falsafiy qarashlaridan ilhomlanishini ko‘rsatadi:

Seni o‘qib nidolar topdim,
O‘zimdanda ko‘p xatolar topdim.
Alangali qo‘shiqlarimga
Xayolimdan sadolar topdim.
Ming tulkini tilkalagan sher,
Yuragimdir senga tolib uy...
Assalomu alaykum, hazrat

Abu Mansur as-Saolibiy.[3.
M.Abdulhakim.B.102]

Matnazar Abdulhakimning “Ko‘chki” dostonida sakkiz bandlik muqaddimadan so‘ng shoir o‘z hayotiy tajribalari, olam va odamni kuzatish asnosida shakllangan falsafiy-estetik qarashlarini yanada chuqurlashtiradi. Ushbu sakkiz misralik bandlar orqali shoir, hayot, inson va uning ma‘nosi haqidagi falsafiy mulohazalarini izchil tarzda bayon etadi. Shoirning ushbu fikrlaridagi chuqurlik va mazmun salmog‘i, uning "donishmand shoir" sifatida e‘tirof etilishining haqqoniyligini tasdiqlaydi. O‘zbekiston xalq shoiri Abdulla Oripov Matnazar Abdulhakimni “donishmand shoir” deb ataganida, bu baho shoirning she‘rlari va falsafiy qarashlarining yuqori darajada ekanligini anglatadi. Oripov quyidagi fikrni aytadi: “Bir uchrashuvda Matnazar Abdulhakim ham she‘rlaridan o‘qidi. Undan yana she‘r o‘qishni so‘radik. Chunki u she‘rlar ilohiy kitobimiz Qur‘onda talab qilinganidek “hikmat” edi.” [7. Орипов А. Б.3] Bu e‘tirof, Matnazar Abdulhakimning she‘rlari va ayniqsa, “Ko‘chki” dostoni ma‘nolarining chuqurligini va uning badiiy-estetik darajasini ta‘kidlaydi. Shoirning she‘rlarida salmoqdor poetik ma‘no va formal-struktural ko‘rinish (shakl) o‘rtasidagi dialektik muvozanatning mavjudligi alohida ahamiyatga ega. Matnazar Abdulhakim o‘zining she‘riy ifodasida nafaqat aruz va barmoq vaznlaridan ustalik bilan foydalangan, balki har bir misra va badda teran falsafiy ma‘nolarni aks ettirgan. Bu muvozanat shoirning fikrlarini shakl va mazmun birligi asosida chuqurroq anglash imkonini beradi. Shunday qilib, “Ko‘chki” dostonidagi har bir band nafaqat she‘riy jihatdan go‘zal, balki uning har bir so‘zi va misrasi inson ruhining falsafiy muammolarini ochib berishga qaratilgan.

“Ko‘chki” dostonida Matnazar Abdulhakim, asosan, sakkizliklardan ko‘proq foydalangan. Ularning yuzaga kelishi ikki holatda yorqin ko‘rinadi:

1) sakkiz misraning o‘zaro bir butunligi tarzida birikuvi ko‘rinishida;

2) ikki to‘rtlikning shaklan alohida, lekin bir mazmunni ifodalashga qaratilgan yaxlit sakkizliklar tarzida.

Bulardan har birining o‘ziga xos jihatlari mavjud. Jumladan, sakkizliklar asosan 9-11 hijoli ikki, uch turoqli misralar bo‘lib, falsafiy-ijtimoiy, intellektual fikrlar ustuvordir. Bularga “Ko‘chki” dostonida keng o‘rin berilgan.

Matnazar Abdulhakimning “Ko‘chki” dostonidagi sakkizliklar, o‘ziga xos falsafiy va ma‘naviy mushohadalar bilan boyitilgan, yuksak badiiylik va aqliy-ruhiy tasavvurlarni uyg‘unlashtirgan muhim badiiy vositalar sifatida ajralib turadi. Bu sakkizliklarda shoir, falsafiy timsolli obrazlilik orqali insoniyat madaniyatining muhim qadriyatlarini va hayotning ma‘no izlanishlarini badiiy ifodalaydi. O‘zining “hikmatli, dono, ibratli ma‘nodorligi” bilan badiiy tafakkurning mustaqil ko‘rinishini yaratadi. N.Rahimjonovning ta‘kidlashicha: **“Falsafiy timsolli obrazlilik badiiy tafakkurning o‘ziga xos mustaqil ko‘rinishi... o‘zining hikmatli, dono, ibratli ma‘nodorligiga ko‘ra insoniyat madaniyati tarixini bezab keladi.”** [8. Раҳимжонов Н. Б. 21.] Bu fikr, Matnazar Abdulhakimning “Ko‘chki” dostonidagi sakkizliklarda aks etgan falsafiy va ma‘naviy mushohadakorlikni yanada chuqurlashtiradi.

Matnazar Abdulhakimning “Ko‘chki” dostonidagi intellektual mushohadalar, uning fikr va dunyoqarashining kengligini ko‘rsatadi. Shoir, hayot va odam haqidagi o‘z mulohazalari bilan go‘zallikni yaratadi. Olam va inson ruhiyatini kuzatish, undagi narsa va hodisalardan poetik mazmun topishdagi noziklik, shoir ijodining asosiy xususiyatlaridan biridir. Shoir, ko‘p hollarda boshqa shoirlar bilan mushtarak jihatlarni tan oladi, ammo bu mushtarakliklarni o‘ziga xos tarzda talqin qilishga intiladi. Matnazar Abdulhakimning “Ko‘chki” dostonidagi yana bir diqqatga sazovor jihat, uning hayot falsafasi va umrning mazmuni haqidagi fikrlari, ayniqsa, “uyqu”, “uyg‘onmoq” va “o‘lim” kabi tushunchalar orqali bayon etilgan. Shoir bu tushunchalarni yanada boyitib, hayotdagi manzillar va ularni qabul qilishni aforistik shaklda ifodalaydi:

Hayot bilan qo‘shib bizlarga
Ko‘p charchoqlar qilingan tortiq.
Asli o‘lim – chinakam qurol
Asli o‘lim – chinakam hordiq.

Boshqa izoh, boshqacha talqin
Mantiqlardan mutlaq tashqidir.
Uygʻonmoq – bu tirilmoq demak

Uyqu esa – oʻlim mashqidir. [1.
Абдулҳаким М. Б. 93.]

Bu misralar, hayot va oʻlim haqidagi falsafiy mulohazalarni kuchli tarzda aks ettiradi. Shoir “fano” va “baqo” tushunchalarini oʻzining hayot falsafasi bilan bogʻlaydi. Fano oʻtkinchi dunyo, sinov davri sifatida talqin etilgan, baqo esa abadiy hayotni anglatadi. Shoir, hayot va oʻlimni, ularning haqiqatini tushunishni insonning yuqori maqsadi sifatida koʻradi. Oʻlimdan keyingi abadiy hayotga erishish uchun odamzod fani dunyoda oʻzini toʻgʻri yoʻlda namoyon qilishi, Ollohning marhamatiga sazovor boʻlishi kerak. Bu fikr Matnazar Abdulhakimning sheʼriyati orqali yuzaga kelgan hayot haqidagi chuqur, falsafiy va axloqiy mushohadalarning asosiy yoʻnalishidir.

Matnazar Abdulhakimning sheʼriyatidagi gʻoyaviy-badiiy niyat, ayniqsa, “Koʻchki” dostonida oydinlashadi. Bu asarda shoir hayot va oʻlim, uygʻonish va uyqu kabi oʻzaro zid tushunchalar orqali umrning boshlanishi va tugashini falsafiy tarzda taʼriflaydi. Shoirning badiiy niyati, ayniqsa, voqelik va insonning ichki olami haqidagi mulohazalarni izchil ravishda aks ettiradi. Oʻquvchini oʻylashga undovchi bu qarashlar, asarda hayotning barcha qirralarini soʻzlash uchun uygʻun va nozik badiiy ifodalar orqali taqdim etilgan.

Shoir Bahrom Roʻzimuhammad Matnazar Abdulhakimning sheʼriyatidagi fikr va tuygʻular silsilasining oʻziga xosligini taʼkidlab, shunday yozadi: “Shoirning mavzu koʻlami keng va xilma-xil. U bundan ming yillar avvalgi bitiklardan ruhlanib “Koʻchki” turkumini yaratdi, oddiygina maʼlumotdan falsafiy mazmundagi sheʼrlar bitdi. Xullas, uning “sheʼriy xarita”si miqyosini kengaytirdi. Ammo sheʼr qurilishlari bir xil: ilk misradagi ohang toʻlqinlanib izchillik kasb etadi, toʻrtliklar uygʻunlashib yagona zalvarli ohangda jaranglaydi.” Bu fikrlar Matnazar Abdulhakimning sheʼriyatidagi oʻziga xos va jozibali badiiy shaklni tasdiqlaydi. Shoir oʻzining sheʼriy konstruksiyalarida uygʻunlikni va izchillikni saqlab, sheʼrlarning har bir misrasiga maʼno yuklaydi. Bu esa uning sheʼrlarini oʻziga xos qiladi.

Matnazar Abdulhakim sheʼriyatida aforizm usulining rang-barangligi, xususan,

“Koʻchki” dostonidagi falsafiy va estetik asoslar, shoirning hayot va taqdir dialektikasiga boʻlgan alohida munosabatini aks ettiradi. Asarda umr mazmuni, jon omonatligi va ruhning abadiyligi kabi masalalar bugungi voqelik va inson maʼnaviyati bilan bogʻliq holda bayon etiladi. Shoirning subyektiv qarashlari janr talablariga mos tarzda nafaqat tasvirda, balki fikr ifodasida oʻz aksini topadi. Bu oʻquvchiga voqelikni boshqacha anglash imkonini yaratadi.

Shoirning voqelikni kuzatishdagi sokinligi va bosiqligi uning ijodida yaqqol ifodalanadi. Matnazar Abdulhakim hech qachon ehtiroslarning taʼsirida boʻlmagan, balki voqelikni befarq, shaffof va bosiq tarzda tahlil qilgan. Bu sokinlik, shuningdek, uning sheʼriyatidagi yuqori axloqiy va falsafiy talqinlarning asosidir. Shoir voqelikni chuqur anglab, uning ichki mohiyatini kashf etish uchun badiiy vositalardan foydalangan.

Shoirning individual tasvir usullari, har bir sheʼrda oʻziga xos yoʻl tutishi, uning sheʼriyatini yangilaydi. Ayniqsa, “Koʻchki” dostonidagi gʻoyaviy va badiiy niyatlari, nafaqat sheʼrlarning tuzilishini, balki ular orqali berilgan gʻoyalarni ham yangi darajaga olib chiqadi. Shoir, oʻzining injiq va nozik qarashlarini, sheʼrlar orqali ifodalaydi, ularni doimiy ravishda oʻzgartiradi va yangilaydi. Bu ijodkorning yana bir oʻziga xos xususiyatidir.

Xulosa. Xulosa sifatida aytishimiz mumkinki, Matnazar Abdulhakimning sheʼriyatida dunyoqarashning falsafiy va badiiy jihatlarini oʻzaro chambarchas bogʻliqdir. Shoirning lirik qahramoni oʻz mohiyatini anglaganidan keyin, hayot va undagi barcha oʻtkinchi elementlarning birlashtiruvchi kuchi sifatida inson qalbi va uning ilohiy mohiyatini anglaydi. Bu jarayon, shoirning ijodida mavjud boʻlgan falsafiy idrokni, tabiiy hodisalar va inson qalbi orqali ifodalashni talab etadi. Shoirning maqsadi nafaqat hayotning sirlarini tushunish, balki ularni badiiy tarzda oʻz sheʼrlarida ifodalashdir. Matnazar Abdulhakimning “Koʻchki” dostonidagi aforizmlar, shakl va mazmun jihatdan oʻzaro bogʻliq, loʻnda va teran ifodalangan. Falsafiy, axloqiy va hayotiy mavzularni oʻz ichiga olgan bu aforizmlar, nafaqat zamonaviy oʻquvchiga, balki umumbashariy qadriyatlar bilan bogʻliq bir qator savollarni berishga undaydi. Shoirning ifoda usuli va uning mavzuga yondashuvi nafaqat badiiy, balki maʼnaviy va falsafiy jihatdan ham boy, shuning

uchun "Ko'chki" asari nafaqat badiiy, balki ijtimoiy-estetik ahamiyatga ham ega.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullayev H. *Badiiy so'z fayzi*. – Toshkent: Sharq, 2009.
2. Abdulhakim M. *Javzo tashrifi*. To'plam. – Toshkent: Sharq, 2008.
3. Abdulhakim M. *Tanlangan asarlar*. 1-jild. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2017.
4. Abdulhakim M. Umumbashariy monandlik // *O'zbekiston adabiyoti va san'ati*. – 2007. – 17 avgust.
5. Jumaniyozova N. *Istiqlol davri o'zbek lirikasida uslubiy izlanishlar*. Filologiya fanlari nomzodi dissertatsiyasi avtoreferati. – Toshkent, 2011.
6. Lotman Yu. *Struktura xudozhestvennogo teksta*. – Moskva, 1970.
7. Oripov A. Teran ijod // *Matnazar Abdulhakimni eslab: Maqolalar, xotiralar*. – Toshkent: Lesson Press, 2017.
8. Rahimjonov N. *Mustaqillik davri o'zbek she'riyati*. – Toshkent: Fan, 2007.
9. Ruzimuhammad B. Zalvorli ohanglar seyr // *O'zbekiston adabiyoti va san'ati*. – 2007. – 25 may.

